

Tadeusz Kubaczyk
Akademia Obrony Narodowej

JEŃCY WOJENNI W KONFLIKCIE NA WSCHODZIE UKRAINY

(Prisoners of War in the Ukrainian Conflict)

Streszczenie:

Już od najdawniejszych czasów odróżniano sprawiedliwość wojny ius ad bellum, od sprawiedliwości na wojnie ius in bello. Intencją ius ad bellum jest ocena i prawna analiza agresji i obrony na tą agresję. Z kolei ius in bello wymaga od nas osądów na temat poszanowania lub naruszania zwyczajów i przyjętych reguł walki. Od żołnierzy stron biorących udział w konflikcie zbrojnym wymaga się wzajemnego szacunku i uznania. Prawa, obowiązki i sposób traktowania uczestników konfliktów zbrojnych są zawarte w Konwencjach genewskich z 1949 roku oraz Protokołach Dodatkowych I i II do tych Konwencji. Jednak często się zdarza, że te zasady „kodeksu wojskowego” są nieprzestrzegane przez walczące strony. Podobne przypadki miały miejsce w trakcie konfliktu na wschodzie Ukrainy. W artykule Autor starał się przedstawić, jak przez dowództwo ukraińskie oraz separatystów są traktowani żołnierze (bojownicy), którzy w trakcie walk dostali się w ręce strony przeciwnej. Ponadto zwrócił uwagę, że nadal znaczna część uczestników konfliktów zbrojnych nie wykazuje wrażliwości na ograniczenia zawarte w konwencjach genewskich.

Summary:

Since the immemorial the ideas of a right to war (jus ad bellum) has been differentiated from rights in war (jus in bello). The intent behind the former is the evaluation and legal analysis of aggression and response to it. On the other hand, the latter requires judgments on respecting or violating customs and adopted code of conduct in war. Mutual respect and recognition are required from soldiers participating in an armed conflict. The rights, obligations and treatment of participants in armed conflicts are enshrined in 1949 Geneva Conventions and their two additional Protocols. Still, it happens often that the ‘military code’ is not observed by the belligerents. It has happened in the conflict in eastern Ukraine. In the article the author has attempted to present how the Ukrainian command and the separatists treat soldiers and other combatants who have been taken prisoners during the fighting. In addition, he has put emphasis on the fact that that a significant part of participants in armed con-

flicts does not show responsiveness to limitations envisaged by the Geneva Conventions.

Słowa kluczowe:

konwencje genewskie, kombatant, jeńiec wojenny, obóz jeniecki, zbrodnie wojenne.

Key words:

the Geneva Convention, combatant, Prisoner-of-War, Prisoner's-of-War camp, war crime

Jeńcy wojenni – systematyka

Losom osób, które w czasie konfliktu zbrojnego dostały się do niewoli zajmuje się III Konwencja Genewska z 12 sierpnia 1949 roku¹. W przypadku konfliktów wewnętrznych kwestie dotyczące jeńców wojennych reguluje Protokół Dodatkowy I z 1977 roku². Jeńcem wojennym staje się osoba (kombatant³), która będąc niezdolna do walki w jej trakcie zostanie się w ręce strony przeciwnej. Może nim być również przeciwnik, który w czasie walki złożył broń lub poddał się ze względu na brak środków obrony, lub nie jest w stanie walczyć ani siebie bronić⁴. Zgodnie z art. 4 III Konwencji Genewskiej osobami uprawnionymi do statusu jeńca wojennego są:

- członkowie sił zbrojnych Strony w konflikcie, jak również członkowie milicji i oddziałów ochotniczych, stanowiących część tych sił zbrojnych;
- członkowie innych milicji i innych oddziałów ochotniczych, włączając w to członków zorganizowanych ruchów oporu, należących do jednej ze Stron w konflikcie i działających poza granicami lub w granicach własnego terytorium;
- osoby towarzyszące siłom zbrojnym, ale nie należące do nich bezpośrednio, jak cywilni członkowie załóg samolotów wojskowych, kore-

¹ Tekst konwencji w: DzU z 1956r., nr 38, poz. 175, załącznik.

² Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich z 12.08.1949 roku dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych. Tekst PD I z 1977 r. w: Dz.U. z 1992 r., nr 41, poz. 175, załącznik. Protokół wszedł w życie 7 grudnia 1978 r.

³ Kombatant to osoba uprawniona do udziału w konfliktach zbrojnych, za co nie może zostać ukarana. To każdy członek sił zbrojnych z wyjątkiem personelu medycznego i duchownego (art. 4 KG III i art. 43 PD I). Jednak znane są przypadki brania do niewoli personelu medycznego i duchownego, po to byświadczyć pomoc medyczną oraz prowadzić działalność duszpasterską wśród jeńców wojennych (wziętych do niewoli członków własnych sił zbrojnych). Innym powodem zatrzymania personelu medycznego może być zabezpieczenie przeciwwywiadowcze.

⁴ Art. 41 PD I.

spodenci wojenni, dostawcy, członkowie oddziałów pracy lub służb, powołanych do opiekowania się wojskowymi;

- członkowie załóg statków handlowych włączając w to kapitanów, pilotów i uczniów, oraz członkowie załóg samolotów cywilnych Stron w konflikcie;
- ludność terytorium nie okupowanego (*levée en masse*), która przy zbliżaniu się nieprzyjaciela chwytta spontanicznie za broń, aby stawić opór inwazji.

W świetle Protokołu Dodatkowego I siły zbrojne składają się z wszystkich uzbrojonych i zorganizowanych sił, grup i oddziałów, które podlegają dowództwu odpowiedzialnemu przed tą Stroną za postępowanie jego podwładnych. Takie siły powinny podlegać systemowi wewnętrznej dyscypliny, oraz przestrzegać przepisów międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych⁵. Nazwa siły zbrojne może być użyta także do milicji i oddziałów ochotniczych, paramilitarnych lub organów o charakterze policyjno-porządkowym⁶. W świetle III Konwencji Genewskiej osoby, aby były uznane za kombata muszą spełniać następujące warunki⁷:

- a. muszą mieć na czele osobę odpowiedzialną za swych podwładnych;
- b. nosić stały i dający się z daleka rozpoznać znak rozpoznawczy⁸;
- c. jawnie nosić broń⁹;
- d. przestrzegać w swych działaniach praw i zwyczajów wojny.

W wielu państwach istnieją formacje, które różnią się od regularnej armii, mimo to zaliczane są do części sił zbrojnych danego państwa¹⁰. Mogą to być siły porządku wewnętrznego, które w czasie konfliktu stają się częścią sił zbrojnych. Niemniej zgodnie z art. 43 ust. 3 PD I Strona konfliktu, która wciela do swych sił zbrojnych organizację paramilitarną lub uzbrojoną służbę porządku publicznego, powinna powiadomić o tym Stronę konfliktu¹¹. Jest to formalny wymóg, aby w chwili dostania się członka takiej organizacji w ręce strony

⁵ Art. 43 PD I.

⁶ D. Fleck, *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford 1999 r., pkt 304.

⁷ Art. 4 A ust. 2 KG III.

⁸ Pod pojęciem „stały i dający się z daleka rozpoznać znak” należy rozumieć również strój, który jest charakterystyczny dla danej formacji zbrojnej. Może on uwzględniać również kontekst kulturowy, czy religijny. Dlatego takim znakiem może być też czapka, opaska lub szal (np. szale Masuda noszone przez partyzantów afgańskich Sojuszu Północnego). Istotą znaku rozpoznawczego jest odróżnianie się kombatanta od ludności cywilnej.

⁹ Ten warunek jest spełniony w przypadku jawnego noszenia broni bezpośrednio przed atakiem i w toku walki. Pewne zastrzeżenia mogą dotyczyć działań partyzanckich, które charakteryzują się ograniczeniami dotyczącymi jawnego noszenia broni.

¹⁰ J.S. Pictet, *Commentary, III Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War, first reprint*, ICRC, Geneva 1994, s. 52.

¹¹ W Niemczech w czasie konfliktu zbrojnego Straż Graniczna staje się częścią sił zbrojnych, mimo że nadal ma podlegać Ministerstwu Spraw Wewnętrznych.

przeciwnej przyznać mu status kombatanta¹². W przypadku notyfikacji strona przeciwna nie analizuje, czy podjęta decyzja jest zgodna z prawem danego państwa¹³. Natomiast jeśli siły porządkowe nie zostały włączone do sił zbrojnych, to w chwili dostania się we władanie strony przeciwnej uzyskują status ludności cywilnej.

We współczesnych konfliktach zbrojnych siłom zbrojnym często towarzyszą osoby, które do nich nie należą. Jest to personel cywilny, który świadczy usługi siłom zbrojnym. Przeważnie są to osoby remontujące sprzęt wojskowy (transportery opancerzone, czołgi), przygotowujące posiłki, dbające o toalety, czy np. korespondenci wojenni. Takie osoby, jeśli uzyskały autoryzację sił zbrojnych do przebywania na obszarze działań zbrojnych, z chwilą dostania się we władanie strony przeciwnej otrzymują status jeńca wojennego. Również instruktorzy, eksperci i doradcy wojskowi będący obywatelami innego państwa¹⁴ z chwilą dostania się we władzę strony przeciwnej powinni uzyskać status jeńca wojennego¹⁵. Mimo że ich sytuacja prawna nie jest jasno określona w prawie międzynarodowym to kierując się zasadą humanitaryzmu i stosowaną praktyką należy im przyznać status jeńca wojennego pod warunkiem, że nie naruszali zasad prawa wojennego. W przypadku obywateli państwa trzeciego lub bezpaństwowców, którzy jako ochotnicy walczą po jednej ze stron konfliktu¹⁶ należy zastosować przepis art. 4 A 2 III Konwencji Genewskiej, który ujętym przez nieprzyjaciela członkom oddziałów ochotniczych przyznaje status jeńca.

W sytuacji, kiedy we władanie strony przeciwnej dostanie się osoba wobec której istnieje wątpliwość dotycząca prawa do statusu jeńca wojennego, taka osoba będzie korzystała z ochrony III Konwencji Genewskiej do chwili, gdy właściwy sąd ustali jej sytuację prawną¹⁷. Przyjętą zasadę potwierdza również PD I w art. 45.

¹² D. Fleck, *The Handbook of Humanitarian...*, op. cit., pkt 74.

¹³ P. Łubiński, *Status kombatanta, ochrona i uprawnienia jeńców wojennych i innych osób zatrzymanych*, [w:] *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2014, s. 188.

¹⁴ Dotyczy to również ekspertów, doradców i instruktorów, którzy towarzyszą siłom zbrojnym nie z nakazu władz swojego państwa lecz z własnej inicjatywy lub polecenia przedsiębiorstwa zbrojeniowego, w którym są zatrudnieni, a które jest dostawcą sprzętu lub broni dla strony biorącej udział w konflikcie zbrojnym.

¹⁵ M. Flemming, *Jeńcy wojenni: studium prawno-historyczne*, Warszawa 2000, s. 54.

¹⁶ Nie muszą walczyć w pododdziałach należących do sił zbrojnych jednej ze stron. Mogą tworzyć własne oddziały wojskowe, jednak muszą podlegać wojskowemu dowództwu strony wojującej.

¹⁷ Art. 5 KG III.

Sytuacja jeńców wojennych w świetle prawa międzynarodowego

Każdy kombatant, który dostał się w ręce strony przeciwnej korzysta z ochrony wynikającej z Konwencji Genewskich. Po ujęciu jeńca, będąc przesłuchiwanym, obowiązany jest podać tylko swoje nazwisko, imiona, stopień wojskowy, datę urodzenia i numer książeczki wojskowej lub w braku tego podać równorzędne dane¹⁸. W żadnym wypadku nie wolno zmuszać jeńca do udzielania dalszych informacji. Nie jest zakazane zadawanie jeńcowi pytań dotyczących wiadomości wojskowych, niemniej nie wolno tych wiadomości wymuszać¹⁹. Bowiemy w myśl III Konwencji Genewskiej nie wolno stosować żadnych tortur fizycznych lub moralnych ani wywierać żadnego przymusu na jeńcach wojennych w celu uzyskania od nich jakichkolwiek informacji²⁰. Nie wolno grozić jeńcom, którzy odmówią odpowiedzi, ani ich obrażać, ani narażać na nieprzyjemności lub szkody jakiegokolwiek natury, ponieważ wszelkie formy maltretowania są uważane za zbrodnie wojenne²¹.

Bezpośrednio po dostaniu się do niewoli jeńca ma prawo do wypełnienia karty korespondencyjnej do swojej rodziny oraz Centralnego Biura Informacji²² o jeńcach wojennych, zawiadamiającej o dostaniu się do niewoli, adresie i stanie zdrowia²³. Następnie powinien zostać jak najszybciej przetransportowany poza strefę zagrożeń i umieszczony w bezpiecznym miejscu²⁴, w którym warunki zakwaterowania powinny być „tak samo korzystne jak warunki zapewnione wojskom Mocarstwa zatrzymującego, zakwaterowanym w tym samym okręgu”²⁵. Powinny one uwzględniać nawyki i zwyczaje jeńców oraz „dawać wszelkie gwarancje higieny i zdrowotności”²⁶. Obozy jenieckie powinny być

¹⁸ Art. 17 KG III.

¹⁹ P. Łubiński, *Status kombatanta, ochrona i uprawnienia jeńców wojennych...*, s. 196.

²⁰ W walce z terroryzmem coraz częściej pojawiają się głosy usprawiedliwiające stosowanie niektórych rodzajów tortur. Przekonywującym argumentem ma być fakt, że „skoro zabójstwo jest gorsze niż tortury i na wojnie jest dozwolone, to czasami powinniśmy pozwolić na stosowanie tortur, szczególnie w sytuacji długotrwałej, nawet jeśli oficjalnie niewypowiedzianej wojny między rządem a jego wrogami”. Zob.: H. Shue, *Tortury*, w: *Etyka wojny. Antologia tekstów*, red. naukowa T. Żuradzki, T. Kuniński, Warszawa 2009, s. 362. Por. T. Kubaczyk, *Prawa człowieka we współczesnych konfliktach zbrojnych*, [w:] *Stosowanie międzynarodowego prawa humanitarne we współczesnych konfliktach zbrojnych*, red. naukowa T. Kubaczyk, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Zeszyt Problematyczny nr 2 (62), Warszawa 2010.

²¹ Art. 130 KG III i art. 85,5 PD I.

²² Zadaniem Biura jest zbieranie wszystkich informacji dotyczących jeńców wojennych i przekazywanie ich zainteresowanemu Mocarstwu. Biuro zbiera również osobiste przedmioty, dokumenty pozostawione przez jeńców przy ich repatriacji, zwolnieniu, ucieczce lub zgonie.

²³ Art. 70 KG III.

²⁴ Art. 19 KG III.

²⁵ Art. 25 KG III.

²⁶ Art. 22 KG III.

oddalone od strefy walki w takiej odległości, aby gwarantowały bezpieczeństwo. Wskazane jest również, aby strony za pośrednictwem mocarstw opiekuńczych informowały się o położeniu geograficznym obozów jeńców wojennych²⁷, co pozwoliłoby uchronić je przed skutkami działań wojennych. Ponadto winny być oznaczone widocznymi z powietrza literami PW lub PG²⁸.

W obozach jeńcy powinni otrzymywać wyżywienie uwzględniające sposób odżywiania, do którego są przyzwyczajeni²⁹. Jednak stawka dzienna kalorii nie jest określona. Strona zatrzymująca powinna zadbać o to, aby dzienna racja żywnościowa była „wystarczająca ilościowo i jakościowo oraz dostatecznie urozmaicona, aby utrzymać jeńców w dobrym zdrowiu i zapobiec utracie wagi”³⁰. Strona zatrzymująca jest zobowiązana dostarczyć jeńcom odzież, bieliznę i obuwie, które powinny być dostosowane do panujących warunków klimatycznych.

W przypadku dostania się do niewoli jeńców poważnie rannych i chorych obowiązkiem Mocarstwa zatrzymującego jest ich repatriowanie³¹, gdy tylko będą zdolni do podróży. Jednak żaden jeńiec nie może być repatriowany wbrew swojej woli w czasie trwania działań wojennych³². W przypadku pozostałych jeńców powinni zostać „zwolnieni i repatriowani”³³ niezwłocznie po zakończeniu działań wojennych³⁴, jednak może to być niewykonalne ze względu na trudności logistyczne. Dlatego każde państwo jeszcze w trakcie działań wojennych powinno opracować plan repatriacji. Repatriacją mogą nie zostać objęci jeńcy, przeciwko którym toczy się postępowanie o czyny uznane przez prawo karne za zbrodnię lub występki³⁵. Wtedy mogą być zatrzymani do chwili zakończenia postępowania, a w razie potrzeby do czasu odbycia kary.

W niewoli jeńcy są uprawnieni do noszenia oznak stopni wojskowych, przynależności państwowej i przynależności do określonych rodzajów sił zbrojnych oraz odznaczeń³⁶. Posiadanie odpowiedniego stopnia wojskowego ma wpływ na zakwalifikowanie jeńca do obozu dla oficerów lub szeregow-

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Art. 23 KG III. Od pierwszych liter słów „jeńiec wojenny” w języku angielskim – *Prisoners of War* (PW) i francuskim – *Prisonniers de guerre* (PG).

²⁹ Art. 26 KG III.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Koszty repatriacji jeńców lub ich przewiezienia do kraju neutralnego ponosi Mocarstwo, do którego jeńcy należą. Art. 116 KG III.

³² Art. 109 KG III.

³³ Koszty repatriacji jeńców po zakończeniu działań wojennych powinny być podzielone w sposób słuszny między Mocarstwo zatrzymujące a Mocarstwo, do którego jeńcy należą. Art. 118 KG III.

³⁴ Art. 118 KG III. Często strony konfliktu w trakcie działań wojennych dokonują wymiany jeńców wojennych ustalając warunki takie wymiany.

³⁵ Strony konfliktu powinny przekazać sobie nazwiska jeńców wojennych, którzy zostaną zatrzymani do czasu zakończenia postępowania lub odbycia kary.

³⁶ Art. 40 KG III.

ców³⁷. Jest to ważne ponieważ oficerowie w niewoli powinni być traktowani ze względami należnymi ich stopniu i wieku³⁸. Ponadto nie wolno ich zmuszać do pracy³⁹. Jeśli oficerowie-jeńcy proszą o pracę, która im odpowiada, to w przypadku takiej możliwości powinni ją otrzymać⁴⁰. Z kolei podoficerowie mogą być kierowani tylko do wykonywania prac nadzorczych realizowanych przez żołnierzy.

Jeńcy zdrowi mogą być wykorzystywani do pracy⁴¹, jednak nie wolno ich zatrudniać przy pracach szkodliwych dla zdrowia lub niebezpiecznych, chyba że zgłoszą się ochotniczo⁴². W III Konwencji Genewskiej praca niebezpieczna nie została zdefiniowana. Niemniej można do niej zaliczyć prace związane z usuwaniem min i niewybuchów, prace na wysokościach bez zabezpieczeń, prace wymagające zastosowania specjalistycznej aparatury i środki ochronne, a w które nie wyposażono jeńców oraz wszelkie prace w obiektach o znaczeniu strategicznym (lotniska, dworce kolejowe) z wyjątkiem prac niemających charakteru lub przeznaczenia wojskowego. Mimo że usuwanie min zaliczono do prac niebezpiecznych to wykorzystanie jeńców wojennych o odpowiednim przygotowaniu do ich usuwania wydaje się wskazane, zwłaszcza wtedy, kiedy znają rozmieszczenie min, oraz wyrażą zgodę na ich usuwanie⁴³.

W przypadku śmierci, jeńiec wojenny powinien być pogrzebany z należąca czią i w miarę możliwości zgodnie z obrządkiem religii, którą wyznawał⁴⁴. Miejsce pochówku powinno zostać oznaczone w sposób umożliwiający identyfikację⁴⁵, a grób szanowany i odpowiednio utrzymany. Informacje dotyczące spisu grobów, w których są pochowani jeńcy wojenni powinny być przekazane Mocarstwu, do którego należeli jeńcy.

³⁷ Prawo międzynarodowe nie nakazuje organizowania odrębnych obozów dla oficerów i szeregowców. Jednak praktyka pokazuje, że oficerowie – jeńcy zwykle byli lokowani w odrębnych obozach. W czasie II wojny światowej w Niemczech i ZSRR jeńcy – oficerowie byli umieszczani w obozach dla oficerów.

³⁸ Art. 44 KG III.

³⁹ Art. 49 KG III.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Art. 52 KG III. W świetle III KG jeńcy poza pracami, związanymi z administracją, urządzeniem lub utrzymaniem obozu mogą być zatrudniani w: rolnictwie, przemyśle z wyłączeniem przemysłu metalowego, maszynowego i chemicznego, komunikacji i administracji, działalności handlowej lub artystycznej oraz służbie publicznej.

⁴² W 1982 roku po zakończeniu wojny o Falklandy, część jeńców argentyńskich zgłosiła się ochotniczo do prac związanych z usuwaniem min. Po wypadku podczas usuwania miny, kiedy kilku argentyńskich jeńców zostało poszkodowanych, Brytyjczycy zrezygnowali z dalszej ich pracy.

⁴³ H.P. Gasser, *Międzynarodowe prawo humanitarne. Wprowadzenie*, Bielsk Podlaski 1997, s. 40.

⁴⁴ Art. 120 KG III.

⁴⁵ Wszelkie informacje o grobach jeńców wojennych powinny być rejestrowane przez zarząd grobów, utworzony przez Mocarstwo zatrzymujące. Art. 120 KG III.

Uczestnicy konfliktu na wschodzie Ukrainy i ich prawa

W konflikcie na wschodzie Ukrainy udział biorą siły rządowe oraz separatyści wspomagani przez rosyjskich bojowników. Siły rządowe (siły zbrojne Ukrainy) wspierane są przez pododdziały Gwardii Narodowej, Straży Granicznej oraz oddziały ochotnicze, które tworzą bataliony „Prawego Sektora”, bataliony OUN, czeczeński batalion imienia Dżochara Dudajewa i Korpus Wschodni z Charkowa⁴⁶. W pododdziałach sił zbrojnych Ukrainy walczą również cudzoziemcy i bezpaństwowcy (apatrydzi), którzy na mocy ustawy nr 2389 z dnia 6 października 2015 roku przyjętej przez Radę Najwyższą otrzymali zgodę na służbę w siłach zbrojnych Ukrainy⁴⁷.

Separatyści to w większości ludność rosyjskojęzyczna zamieszkująca Krym i wschodnią część terytorium Ukrainy⁴⁸, która wystąpiła zbrojnie przeciwko władzy w Kijowie, dzięki wsparciu rosyjskich bojowników. Wśród separatystów jest wielu byłych funkcjonariuszy ukraińskich służb specjalnych⁴⁹ oraz rosyjskiej Federalnej Służby Bezpieczeństwa (FSB)⁵⁰. Ich działania zbrojne wspierają siły rosyjskie, batalionowe i kompanijne grupy taktyczne, delegowane ze związków taktycznych Południowego Okręgu Wojskowego, z jednostek Wojsk Powietrznodesantowych i Specnaz GRU stacjonujących w Zachodnim i Centralnym okręgach wojskowych⁵¹.

Rosyjscy żołnierze występują w mundurach, na których nie ma widocznych oznak przynależności, dlatego identyfikacja rosyjskich pododdziałów uczestniczących w walkach na wschodzie Ukrainy jest utrudniona. Niemniej na podstawie informacji o poległych i wziętych do niewoli można stwierdzić, że w walkach udział biorą żołnierze z 76. Pskowskiej Dywizji Desantowo-Szturmowej, 98. Iwanowskiej Dywizji Powietrznodesantowej, 106. Tulskiej Dywizji Powietrznodesantowej, 9. Brygady Zmechanizowanej z Niżnego Nowogrodu, oraz żołnierze z brygad zmechanizowanych stacjonujących w Czeczenii⁵².

⁴⁶ T. Kubaczyk, *Ukraińskie siły zbrojne w latach 1991 – 2015*, w: *Międzynarodowe konsekwencje konfliktu na Ukrainie*, red. nauk. T. Kubaczyk, S. Piotrowski, M. Żyła, Warszawa 2015.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Na Ukrainie Rosjanie stanowili 22,1% ogółu ludności. Znaczna większość z nich zamieszkiwała wschodnie tereny państwa. Na Krymie spośród ponad 2 mln mieszkańców półwyspu 60% stanowili Rosjanie. Zob.: A. Szeptycki, *Ukraina wobec Rosji. Stadium zależności*, Warszawa 2013, s. 106; T. Kubaczyk, *Ukraińskie siły zbrojne...*, s. 152.

⁴⁹ W strukturach separatystów walczy batalion "Wostok" ("Wschód"), którym dowodzi Aleksander Chodakowski, były dowódca ukraińskiego oddziału specjalnego "Alfa" w Doniecku.

⁵⁰ Największa uzbrojona grupa separatystów skupiona jest wokół Igora Girkina, nazywanego Strzałkowem, który był funkcjonariuszem rosyjskiej Federalnej Służby Bezpieczeństwa.

⁵¹ M. Menkiszak, R. Sadowski, P. Żochowski, *Rosyjska interwencja zbrojna we wschodniej Ukrainie*, Analizy OSW, 03.09.2014.

⁵² *Ibidem*.

Zgodnie z obowiązującymi zasadami uczestnikom wewnętrznych konfliktów zbrojnych nie przysługuje status kombatanta, wobec tego również i status jeńca wojennego. Taka sytuacja trwa do momentu, kiedy walki będą mogły być regulowane czterema konwencjami genewskimi, Protokołem Dodatkowym I⁵³ oraz Protokołem Dodatkowym II z 1977 roku. Niemniej w konfliktach nie międzynarodowych zastosowanie ma wspólny art. 3 dla Konwencji Genewskich z 1949 roku, który stwierdza, że „gdyby na terytorium jednej z Wysokich Umawiających się Stron wybuchł konflikt zbrojny nieposiadający charakteru międzynarodowego, każda ze Stron w konflikcie będzie obowiązana stosować się przynajmniej do następujących zasad:

- osoby niebiorące bezpośrednio udziału w działaniach wojennych, włącznie z członkami sił zbrojnych, które złożyły broń, oraz osoby, które stały się niezdolne do walki na skutek choroby, ran, pozbawienia wolności lub z jakiegokolwiek innego powodu, będą we wszelkich okolicznościach traktowane w sposób humanitarny, bez czynienia żadnej różnicy na ich niekorzyść z powodu rasy, koloru skóry, religii lub wiary, płci, urodzenia lub majątku ani z żadnych innych analogicznych powodów.

W tym celu są i pozostaną zakazane w stosunku do wyżej wymienionych osób w każdym czasie i w każdym miejscu:

- zamachy na życie i nieetykalność cielesną, a w szczególności zabójstwa we wszelkiej postaci, okaleczenia, okrutne traktowanie, tortury i męki;
- branie zakładników;
- zamachy na godność osobistą, a w szczególności traktowanie poniżające i upokarzające;
- skazywanie i wykonywanie egzekucji bez uprzedniego wyroku, wydanego przez sąd należycie ukonstytuowany i dający gwarancje procesowe, uznane za niezbędne przez narody cywilizowane⁵⁴.

Uzupełnieniem art. 3 wspólnego dla Konwencji Genewskich z 1949 roku jest art. 1 Protokołu Dodatkowego II, który stosuje się do wszystkich konfliktów zbrojnych, które nie są objęte art. 1 Protokołu Dodatkowego I i które toczą się na terytorium państwa między jego siłami zbrojnymi (siłami rządowymi) a rozłamowymi siłami zbrojnymi lub innymi zorganizowanymi grupami, które odpowiadają następującym warunkom:

- są zorganizowane na wzór wojskowy;
- są uzbrojone i jawnie noszą broń;
- pozostają pod odpowiedzialnym dowództwem i podlegają systemowi wewnętrznej dyscypliny;

⁵³ Por.: P. Łubiński, *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*, pod red. K. Lankosza, Dęblin 2007, s. 62-117.

⁵⁴ *Międzynarodowe Prawo Konfliktów Zbrojnych. Zbiór dokumentów*, Wyboru dokonał oraz opatrzył wstępem i przypisami M. Flemming, Warszawa 1991, s. 35.

- sprawują kontrolę nad częścią terytorium państwa, która pozwala im na przeprowadzanie ciągłych i spójnych operacji wojskowych oraz stosować Protokół Dodatkowy II⁵⁵.

Z analizy sytuacji na wschodzie Ukrainy wynika, że separatyści spełniają zapisy art. 1 Protokołu Dodatkowego II, dlatego powinni być traktowani zgodnie z zasadami prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych. Jednak Kijów twierdzi, że prowadzone działania są operacją antyterrorystyczną⁵⁶, której celem jest rozbięcie zbrojnych ugrupowań separatystów, a to wykracza poza Konwencje Genewskie. Dlatego nie chce przyznać statusu jeńca wojennego bojownikom pojmanym w czasie walk. Również siły opozycyjne (separatyści) ujętych żołnierzy sił rządowych powinny traktować w sposób humanitarny. Z kolei, udział żołnierzy rosyjskich w konflikcie na wschodzie Ukrainy po stronie separatystów sprawia, że staje się on konfliktem umiędzynarodowionym⁵⁷, mimo że Moskwa zaprzecza, by żołnierze z Rosji uczestniczyli w walkach na południowym wschodzie Ukrainy⁵⁸. Zatem w czasie walk powinny obowiązy-

⁵⁵ *Ibidem*, s. 186. Por. *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*, <http://www.marek-gaska.org/index.php?option=com_content&view=article&id=117:midzynarodowe-prawo-humanitarne-konfliktow-zbrojnych-&catid=39:wykady&Itemid=74>, (09.01.2016).

⁵⁶ Kijów 13 kwietnia 2014 roku ogłosił rozpoczęcie „operacji antyterrorystycznej” wymierzonej w separatystów, Zob.: *Operacja antyterrorystyczna na wschodzie Ukrainy wznowiona*, <<http://swiat.newsweek.pl/sytuacja-na-ukrainie-relacja-na-zywo-operacja-antyterrorystyczna-na-wschodzie-ukrainy-rosja-newsweek-pl,artykuly,342673,1.html>>, (01.07.2014).

⁵⁷ Zdaniem M. Flemminga konflikty niemające w pełni międzynarodowego charakteru można podzielić na: wojny narodowyzwolenicze, konflikty ściśle wewnątrzpaństwowe i konflikty charakterze mieszanym. Konflikt o charakterze mieszanym, to taki, w którym po jednej lub obu stronach konfrontacji zbrojnej wewnątrz państwa występują siły zbrojne innych państw. Najbardziej znane to walki w Libanie, Korei, Wietnamie i Afganistanie. Zob.: M. Flemming, *Jeńcy wojenni...*, s. 263-270.

⁵⁸ Kreml zaprzeczał, by żołnierze z Rosji uczestniczyli w walkach na południowym wschodzie Ukrainy. W. Putin podczas konferencji prasowej 26.08.2014 r. powiedział, że rosyjscy żołnierze nie wojują po stronie separatystów, a schwytani przez Kijów rosyjscy komandosi znaleźli się na terenie Ukrainy przez przypadek. Dlatego strona ukraińska opublikowała zdjęcia kpt. Jewgienija Jerofiejewa i sierż. Aleksandra Aleksandrowa podczas pobytu w szpitalu w Kijowie, gdzie leczyli się z odniesionych ran. Zob.: *Rosyjscy żołnierze nie zostali wymienieni*, <<http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiate,2/konflikt-na-ukrainie-rosyjscy-zolnierze-nie-zostali-wymienieni,563847.html>>, (09.04.2014); *Komitet Matek: 400 żołnierzy z Rosji zabitych lub rannych*, <<http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1216382,Komitet-Matek-400-zolnierzy-z-Rosji-zabitych-lub-rannych>>, (27.08.2014); *Premier Ukrainy: Putin rozpoczął wojnę*, <<http://swiat.newsweek.pl/ukraina-walki-inwazja-rosji-relacja-na-zywo-newsweek-pl,artykuly,346569,1.html>>, (28.08.2014).

wać Konwencje Haskie z 1907 roku oraz Konwencje Genewskie z 1949 roku, które są źródłami powszechnie obowiązującego prawa⁵⁹.

W czasie trwania działań wojennych walczące strony nie przekazywały informacji o liczbie osób, które dostały się do niewoli. Niemniej z analizy wojskowych raportów, informacji prasowych i umieszczanych na stronach internetowych przez separatystów wynika, że w ręce armii ukraińskiej dostało się około 690 osób walczących z siłami rządowymi. Natomiast siły opozycji wzięły do niewoli około 640 osób wspierających siły zbrojne Ukrainy⁶⁰. Zgodnie z „Porozumieniem Mińskim”, które zostało podpisane 12.02.2015 roku przez prezydentów Rosji, Francji i Ukrainy oraz kanclerz Niemiec uzgodniono sprawy związane z ułaskawieniem i amnestią, dzięki wejściu w życie ustawy zabraniającej ściganie i karanie osób w związku z wydarzeniami mającymi miejsce w oddzielnych rejonach obwodów donieckiego i ługańskiego Ukrainy. Ponadto walczące strony zgodziły się na uwolnienie i wymianę wszystkich zakładników i osób przetrzymywanych bezprawnie na zasadzie „wszyscy za wszystkich”. Ten proces powinien zostać zakończony w ciągu pięciu dni od zawieszenia broni⁶¹.

Traktowanie jeńców przez strony konfliktu zbrojnego na Ukrainie

Mimo że Konwencje Genewskie nie rozwiązują w sposób precyzyjny wiele problemów dotyczących uczestników konfliktów wewnętrznych i ich sytuacji prawnej w przypadku dostania się we władanie strony przeciwnej, to praktyka pokazuje, że przyznawane są im uprawnienia, które często wykraczają poza ramy Protokołu Dodatkowego II. Przykładem jest Bośnia, gdzie początkowo po przypadkach niehumanitarnego traktowania bojowników znajdujących się w niewoli, zaczęto ich traktować jak jeńców wojennych. W późniejszym etapie walk dokonywano masowych zwolnień i wymiany jeńców wojennych⁶².

W konflikcie na wschodzie Ukrainy obie strony walczące łamały normy międzynarodowego prawa humanitarnego konfliktów zbrojnych dotyczące

⁵⁹ Zob.: *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*, <http://www.marek-gaska.org/index.php?option=com_content&view=article&id=117:midzynarodowe-prawo-humanitarne-konfliktow-zbrojnych-&catid=39:wykady&Itemid=74>, (09.01.2016).

⁶⁰ Przypuszcza się, że ukraińskich „niezarejestrowanych” jeńców jest znacznie więcej, przy czym należy do nich doliczyć osoby cywilne żyjące na wschodniej Ukrainie, które również znikają bez śladu. *Rosyjscy separatyści mordują ukraińskich jeńców*, <<http://www.defence24.pl/213374,rosyjscy-separatysci-morduja-ukrainskich-jencow>>, (08.11.2015).

⁶¹ Uczestnicy Trójstronnej Grupy Kontaktowej ds. uregulowania sytuacji na Ukrainie podpisali dokument „Kompleks działań w sprawie realizacji mińskich porozumień”. Tekst dokumentu na stronie internetowej, <http://wyborcza.pl/1,75477,17395611,Oto_porozumienie_z_Minska_punkt_po_punkcie.html#ixzz3wqK7jzfH>, (09.01.2016).

⁶² M. Flemming, *Jeńcy wojenni...*, s. 274.

jeńców wojennych. Potwierdził to sekretarz generalny Amnesty International Salil Shetty, oświadczając, że organizacja ma dowody dokumentujące zbrodnie wojenne, które mieli popełniać zarówno separatyści jak i członkowie ukraińskiego batalionu ochotniczego Ajdar⁶³. Jednocześnie przyznał, że Rosja jest stroną tego konfliktu⁶⁴.

Separatystom przypisuje się niehumanitarne traktowanie jeńców wojennych, pozbawianie ich czci i godności (wiązaną rąk, pozbawianie dystynkcji i odznak wojskowych), stosowanie przemocy fizycznej, torturowanie, obcinanie kończyn (rąk, nóg, na których były tatuaże z napisem „Sława Ukrainie”), wystawianie na widok publiczny dla zaspokojenia ciekawości, zastraszanie, przesłuchiwanie a później pozbawianie życia⁶⁵. Wiele dowodów łamania Konwencji Genewskich dostarczali separatyści społeczności międzynarodowej zamieszczając na stronach internetowych zdjęcia i filmy z traktowania ukraińskich żołnierzy, którzy dostali się do niewoli. Aktem upokorzenia ukraińskich jeńców był ich przemarsz głównymi ulicami Doniecka zorganizowany w dniu obchodów w Kijowie Dnia Niepodległości. Szli ze spuszczoneymi głowami, nieogoleni, brudni, ubrani w mundury lub po cywilnemu. Natomiast przez megafony informowano zebrany tłum gapiów, że „widzą ludzi, których przysłano, by ich zabili”⁶⁶.

⁶³ *Amnesty International: na Ukrainie obie strony konfliktu popełniły zbrodnie wojenne*, <<http://wiadomosci.onet.pl/swiat/amnesty-international-na-ukrainie-obie-strony-konfliktu-popolnily-zbrodnie-wojenne/ybsgz>>, (10.09.2014).

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Przykładem jest obrońca lotniska w Doniecku - Ihor Branowicki, którego przesłuchanie po wzięciu do niewoli zostało nagrane i opublikowane na YouTube. Ślady na twarzy wskazywały, że był bity. Później świadkowie potwierdzili, że Branowicki został zastrzelony. Jego ciało zostało przekazane rodzinie w styczniu 2015 r. i pochowane uroczyście 3 kwietnia w Kijowie.

Rosyjscy separatyści mordują ukraińskich jeńców,

<<http://www.defence24.pl/213374,rosyjscy-separatysci-morduja-ukrainskich-jencow>>, (08.11.2015).

⁶⁶ *Haniebny spektakl w Doniecku*, <<http://televizjarepublika.pl/haniebny-spektakl-w-doniecku-film,10750.html>>, (24.08.2014).

Fot. 1. Przemarsz ukraińskich jeńców wojennych przez ulice Doniecka



Źródło: <<http://fakty.interia.pl/raporty/raport-zamieszki-na-ukrainie/aktualnosci/news-przemarsz-jencow-w-doniecku-mozna-uznac-za-zbrodnie-wojenna,nId,1489527>>, (24.08.2014).

Według Denisa Kriwoszejewa, zastępcy dyrektora Amnesty International ds. Europy i Azji Centralnej, tortury, złe traktowanie i zabójstwa żołnierzy, którzy zostali schwytani, ranni lub się poddali, to zbrodnie wojenne⁶⁷. Dlatego należy zbierać wszelkie informacje, zdjęcia, nagrania i doniesienia na temat morderstw, aby skrupulatnie zostały zbadane, a sprawcy postawieni przed sądem⁶⁸.

⁶⁷ *Amnesty International: Separatyści mordowali ukraińskich jeńców. Są dowody*, <<http://swiat.newsweek.pl/separatysci-mordowali-ukrainskich-jencow-w-donbasie,artykuly,360671,1.html>>, (09.04.2015).

⁶⁸ *Ibidem*.

Fot. 2. Traktowanie przez separatystów ukraińskich żołnierzy, którzy dostali się do niewoli.



Źródło: YT/Videos From Wars (11.11.2015).

Z kolei Kijów jest oskarżany o torturowanie, bicie podczas przesłuchiwania, wiązanie rąk i zakładanie worków na głowę, traktowanie wziętych do niewoli jak terrorystów. Pomimo okrucieństw stosowanych przez obie walczące strony na wziętych do niewoli bojownikach podjęto starania dotyczące zwalniania i wymiany jeńców. Pierwsza taka sytuacja miała miejsce 14 września 2014 r. w rejonie Kostjantyniwki, 60 km na południe od Doniecka, gdzie doszło do wymiany jeńców między ukraińskimi siłami rządowymi a separatystami. Obie strony wymieniły po 73 jeńców. Pod koniec 2014 roku w Donbasie na wschodniej Ukrainie prorosyjscy separatyści uwolnili 146 jeńców, a siły rządowe przekazały separatystom 222 bojowników walczących w formacjach samozwańczych republik ludowych, Donieckiej i Ługańskiej. Kolejne wymiany jeńców odbywały się na mocy postanowień porozumienia z 12 lutego 2015 r. między separatystami i ukraińskim rządem, wynegocjowanego z udziałem przywódców Ukrainy, Rosji, Niemiec i Francji. Dlatego już 20 lutego 2015 r. na linii frontu w regionie kontrolowanym przez separatystów (miasto Ługańsk), 139 Ukraińców zostało wymienionych na 52 rebeliantów. Następnie 11 czerwca 2015 r. Ukraińcy „oddali” separatystom bojownika DNR Siergieja Małysz-kowskiego, a separatyści Ukraińcom żołnierza wywiadu wojskowego Aleksandra Ponomariowa. Pod koniec 2015 roku na moście w miejscowości Szczastia w obwodzie ługańskim strona ukraińska, w zamian za 9 swoich ludzi, przekazała separatystom ich 11 bojowników. Mimo prowadzonej wymiany jeńców między rządem ukraińskim a separatystami według danych z Centrum Wyzwo-

lenia Jeńców separatyści przetrzymują około pół tysiąca osób⁶⁹, a około osiemset uznanych jest za zaginionych.

Fot. 3. Wymiana jeńców między Ukraińcami a separatystami.



Źródło: fot. Paweł Reszka.

Problemem wewnętrznych konfliktów zbrojnych jest zagadnienie związane z traktowaniem osób, które dostały się we władanie strony przeciwnej. Często takim osobom nie przyznaje się statusu jeńca wojennego, ze względu na charakter konfliktu, oraz traktowanie ich walki za działalność terrorystyczną. Co więcej, takim osobom też nie gwarantuje się podstawowych praw człowie-

⁶⁹ *Ukraina Parada porwanych w Doniecku. Rosja: szef MSZ o Ukrainie*, <<https://odysseylaertes.wordpress.com/2014/08/26/ukraina-služba-graniczna-powstrzymala-interwencje-rosji-ktora-szykuje-kolejny-konwoj-parada-jencow-w-doniecku-kontra-czystki-etniczne-szczyt-w-minsku-a-stosunki-rosyjsko-ukrainskie-kryzys-ukrainsk/>>, (08.11.2015).

ka⁷⁰, co potwierdzają przypadki torturowania, okrutnego, nieludzkiego traktowania lub karania. Natomiast zgodnie z prawem międzynarodowym osoby, które biorą udział w walkach w ramach konfliktu wewnętrznego powinny być objęte międzynarodowym prawem humanitarnym. Takie sprawy reguluje Protokół Dodatkowy do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 roku dotyczący ochrony ofiar nie międzynarodowych konfliktów zbrojnych (Protokół II).

Bibliografia:

- ✓ *Etyka wojny. Antologia tekstów*, red. naukowa T. Żuradzki, T. Kunicki, Warszawa 2009.
- ✓ Fleck D., *The Handbook of Humanitarian Law in Armed Conflicts*, Oxford 1999.
- ✓ Flemming M., *Jeńcy wojenni: studium prawnohistoryczne*, Warszawa 2000.
- ✓ Gasser H.P., *Międzynarodowe prawo humanitarne. Wprowadzenie*, Bielsk Podlaski 1997.
- ✓ Kubaczyk T., (red.), *Stosowanie międzynarodowego prawa humanitarnego we współczesnych konfliktach zbrojnych*, Towarzystwo Wiedzy Obronnej, Zeszyt Problemy nr 2 (62), Warszawa 2010.
- ✓ Lankosz K., (red.), *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*, Dęblin, 2007.
- ✓ Menkiszak M., Sadowski R., Żochowski P., *Rosyjska interwencja zbrojna we wschodniej Ukrainie*, Analizy OSW, 03.09.2014.
- ✓ *Międzynarodowe konsekwencje konfliktu na Ukrainie*, red. nauk. T. Kubaczyk, S. Piotrowski, M. Żyła, Warszawa 2015.
- ✓ *Międzynarodowe prawo humanitarne konfliktów zbrojnych*, Warszawa 2014.
- ✓ *Międzynarodowe Prawo Konfliktów Zbrojnych. Zbiór dokumentów*, Wyboru dokonał oraz opatrzył wstępem i przypisami M. Flemming, Warszawa 1991.
- ✓ Pictet J.S., *Commentary, III Geneva Convention relative to the Treatment of Prisoners of War, first reprint*, ICRC, Geneva 1994.
- ✓ *Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych. Rekonstrukcja międzynarodowego prawa humanitarnego*, oprac. T. Jasudowicz, Toruń 1997.
- ✓ Protokół dodatkowy do Konwencji Genewskich z 12 sierpnia 1949 roku dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, DzU z 1992 r., nr 41, poz. 175, załącznik.

⁷⁰ Zob.: *Prawa człowieka w konfliktach zbrojnych. Rekonstrukcja międzynarodowego prawa humanitarnego*, opracował i wprowadzeniem poprzedził T. Jasudowicz, TNOiK Toruń 1997, s. 59-126.

- ✓ Szeptycki A., *Ukraina wobec Rosji. Stadium zależności*, Warszawa 2013.
- ✓ *Amnesty International: na Ukrainie obie strony konfliktu popełniły zbrodnie wojenne*, <<http://wiadomosci.onet.pl/swiat/amnesty-international-na-ukrainie-obie-strony-konfliktu-popolnily-zbrodnie-wojenne/ybsgz>>, (10.09.2014).
- ✓ *Amnesty International: Separatyści mordowali ukraińskich jeńców. Są dowody*, <<http://swiat.newsweek.pl/separatysci-mordowali-ukrainskich-jencow-w-donbasie,artykuly,360671,1.html>>, (09.04.2015).
- ✓ *Haniebny spektakl w Doniecku*, <<http://telewizjarepublika.pl/haniebny-spektakl-w-doniecku-film,10750.html>>, (24.08.2014).
- ✓ *Komitet Matek: 400 żołnierzy z Rosji zabitych lub rannych*, <<http://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/1216382,Komitet-Matek-400-zolnierzy-z-Rosji-zabitych-lub-rannych>>, (27.08.2014),
- ✓ *Kompleks działań w sprawie realizacji mińskich porozumień*, <http://wyborcza.pl/1,75477,17395611,Oto_porozumienie_z_Minska_punkt_po_punkcie.html#ixzz3wqK7jzfH>, (09.01.2016).
- ✓ *Międzynarodowe Prawo Humanitarne Konfliktów Zbrojnych*, <http://www.marekgaska.org/index.php?option=com_content&view=article&id=117:midzynarodowe-prawo-humanitarne-konfliktow-zbrojnych-&catid=39:wykady&Itemid=74>, (09.01.2016).
- ✓ *Operacja antyterrorystyczna na wschodzie Ukrainy wznowiona*, <<http://swiat.newsweek.pl/sytuacja-na-ukrainie-relacja-na-zywo-operacja-antyterrorystyczna-na-wschodzie-ukrainy-rosja-newsweek-pl,artykuly,342673,1.html>>, (01.07.2014).
- ✓ *Premier Ukrainy: Putin rozpoczął wojnę*, <<http://swiat.newsweek.pl/ukraina-walki-inwazja-rosji-relacja-na-zywo-newsweek-pl,artykuly,346569,1.html>>, (28.08.2014).
- ✓ *Rosyjscy separatyści mordują ukraińskich jeńców*, <<http://www.defence24.pl/213374,rosyjscy-separatysci-morduja-ukrainskich-jencow>>, (08.11.2015).
- ✓ *Rosyjscy żołnierze nie zostali wymienieni*, <<http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiata,2/konflikt-na-ukrainie-rosyjscy-zolnierze-nie-zostali-wymienieni,563847.html>>, (09.04.2014).
- ✓ *Ukraina Parada porwanych w Doniecku. Rosja: szef MSZ o Ukrainie*, <<https://odyssynlaertesa.wordpress.com/2014/08/26/ukraina-sluzba-graniczna-powstrzymala-interwencje-rosji-ktora-szykuje-kolejny-konwoj-parada-jencow-w-doniecku-kontra-czystki-etniczne-szczyt-w-minsku-a-stosunki-rosyjsko-ukrainskie-kryzys-ukrainsk/>>, (08.11.2015).